

60. Arap dilinde edebî bir tür olarak risâle geleneği: el-Hârizmî'nin Rasâil adlı eseri çerçevesinde bir inceleme

Abdullah GÜMÜŐSOY¹

APA: Gümüşsoy, A. (2023) Arap dilinde edebî bir tür olarak risâle geleneği: el-Hârizmî'nin Rasâil adlı eseri çerçevesinde bir inceleme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (33), 1021-1033. DOI: 10.29000/rumelide.1285357

Öz

Ebû Bekir el-Hârizmî (ö. 383/993) IV/X. yüzyılda Abbâsîler döneminde yaşamış önemli bir Arap edibi ve şairidir. Arap Edebiyatı'na dair şiir, nesir ve halk arasında yaygınlaşan özdeyişleri cem ettiği emsâl (meseller) gibi çeşitli edebî türlerde eserleri vardır. Arap şiiri konusundaki yetkinliği, Dîvân sahibi bir şair olmasının yanı sıra el-Hârizmî'nin asıl şöhreti, seci esasına dayalı sanatlı nesir türünde yazılmış risâlelerine dayanmaktadır. Emevîler döneminde doğup gelişmeye başladığı, Abbâsîler döneminde gelişerek zirve noktaya ulaştığı kabul edilen söz konusu bu üslûbun en önemli temsilcilerinden biri de Ebû Bekir el-Hârizmî'dir. Bu araştırmada Arap Edebiyatı'nda önemli bir yeri olan risâle geleneğinin doğuşu ve gelişimi süreci bağlamında Ebû Bekir el-Hârizmî'nin ilmî kişiliğinin yanı sıra "Rasâilu'l-Hâvârizmî" adlı eseri ele alınmıştır. Makale üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Arap Edebiyatı'nda önemli bir yeri olan risâle kavramı ve edebî bir tür olarak risâle geleneğinin doğuşu, gelişim süreci, birinci bölümde ise Ebû Bekir el-Hârizmî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri hakkında özet bilgiler sunulacaktır. İkinci ve son bölümde ise el-Hârizmî'nin "Rasâilu'l-Hâvârizmî" adlı eserinden sayıları 150'yi geçen, arkadaşlarına, devlet adamlarına, öğrencilerine, döneminin edip ve şairlerine çeşitli konularda yazdığı, aynı zamanda el-Hârizmî'nin dilini, üslûbunu, çeşitli konulardaki duygu ve düşüncelerini yansıtan, dönemin sosyo-kültürel durumu hakkında önemli bilgiler sunan mektuplarından örnekler eşliğinde söz konusu eserin içeriği, ilmî değer ve Arap Dili ve Edebiyatına özellikle bu alanda sağladığı katkıları incelenecektir.

Anahtar kelimeler: el-Hârizmî, Arap Edebiyatı, risâle, nesir

The tradition of risale as a literary genre in the Arabic language: A study in the framework of al-Harizmi's "Rasail"

Abstract

Abu Bakr al-Harizmi (d. 383/993) was an important Arab scholar and poet who lived during the Abbasid period in the 9th and 10th century. He has various literary works in different genres of Arabic literature. In this research, the scientific personality of Abu Bakr al-Harizmi and his work "Rasa'il al-Harizmi" were examined in the context of the emergence and development of the important tradition of treatise in Arabic literature. The article is divided into three parts. The introduction explains the concept of the treatise and the emergence and development of the treatise tradition as an important literary genre in Arabic literature. The first part provides an overview of Abu Bakr al-Harizmi's life, scientific personality, and works. The second and final part analyzes the content, scientific value, and contributions of "Rasa'il al-Harizmi" to Arabic language and literature, especially in the field of treatise, through examples from the over 150 letters he wrote to his friends, government officials,

¹ Dr., Diyanet Akademi Dini İhtisas Eğitim Merkezi (Ankara, Türkiye) abdgumusoy@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3002-1094 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 08.03.2023 kabul tarihi: 20.04.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1285357]

students, and fellow poets on various topics, reflecting his language, style, emotions, and thoughts, and providing important information about the socio-cultural situation of the period.

Keywords: al-Harizmi, Arabic literature, treatise, prose

Giriş

Risâle (رسالة) kelimesi (أرسل) “ersele” fiilinin mastarı olan (إرسال) “irsâl” kelimesinin ismi olup, sözlükte “yazılı veya sözlü mesaj iletme, elçilik, gönderilen şey” gibi anlamlara² gelmekle birlikte kullanıldığı bağlama göre zaman içerisinde çok çeşitli manalar kazanmıştır. Kur’an-ı Kerim’de “mesaj, elçilik görevi, vahyedilen haberler ve nasihat” anlamlarında müfred ve cemî şekliyle on yerde geçmektedir.³ Günümüz modern Arapçasında ise “mektup, araştırma, monografi, makale, tez, (ör; رسالة الدكتوراه: *doktora tezi*, رسالة الماجستير: *yüksek lisans tezi*), yayın” gibi anlamlara gelmektedir.⁴

Risâle kavramının edebî bir tür olarak anlam kazanıp yaygın bir geleneğe dönüşmesi sürecini inceleyen araştırmacılar, İslam öncesi Câhiliye dönemi, Hz. Peygamber ve Râşit Halifeler dönemi ve Emevî-Abbâsîler dönemi olmak üzere genel olarak üç merhalede değerlendirmişlerdir. (Küçüksarı. S. 310) Câhiliye döneminde Arapların birbirleriyle yazıştıkları, resmî yazışmalar yapmakla görevli kâtiplerin varlığı bilinmekle birlikte bu türde yapılan yazışmalar edebî bir tür olma niteliğine sahip değildi.⁵ Hz. Peygamber döneminde ise, İslam’ı tebliğ etmek amacıyla Hz. Peygamber komşu devlet yöneticilerine davet mektupları göndermiştir. Bu mektuplarda da edebî bir gaye gözetilmemiş, sade bir dil kullanılmış, anlatılmak istenen husus en yalın bir şekilde, çok uzun olmayan öz ifadelerle dile getirilmiştir.⁶ Bu dönemde yazılan bazı davet mektuplarının giriş kısımlarında yer alan “Bu, Allah’ın Rasûlü Muhammed’in yazdığı bir kitaptır” (Taberî, 1986, II/200) ifadesinden davet mektuplarına “kitap” adı verildiği anlaşılmaktadır. Kitâp kelimesi yerine risâle kavramının, bir terim anlamı kazanarak “bilgilerin aktarıldığı yazılı belge” manasında kullanımının ilk olarak Emevîler döneminde halife Hişâm b. Abdülmelik (ö. 125/743) zamanında başladığı kabul edilir.⁷ Bu değişim süreci, bir diğer Emevî halifesi olan Mervan b. Muhammed (ö. 132/750) döneminde, halifenin kâtiplik vazifesini yapan Abdülhamid el-Kâtib’in (ö. 132/750) kendine has üslûbunu yansıttığı ve daha uzun yazdığı risâleler ile gelişim sürecine girmiştir. Hatta bazı araştırmacılara göre risâle üslûbunun Abdülhamid el-Kâtib ile başladığı ve bu üslûbun kurucusunun Abdülhamid el-Kâtib olduğu kabul edilir.⁸

Abbâsîler dönemiyle birlikte gerek üslûp ve muhteva, gerekse kullanım yaygınlığı açısından risâlelerin gelişim kaydettiği görülmektedir. Muhteva açısından incelendiğinde risâlelerin oldukça büyük bir çeşitliliğe ulaştığını söylemek mümkündür. Devlet ricâlinin birbirlerine yazdıkları, resmî konuları içeren ve “sultâniyyât” olarak isimlendirilen risâle türünün yanı sıra, hoca, talebe ve arkadaşların birbirlerine yazdıkları tebrik, taziye, teselli vb. konularda ihvâniyyât türü risâle örnekleri yaygın olarak görülmeye başlanmıştır.⁹

² Mütercim Asim Efendi (2013). *el-Okyânûsu'l-Basît*, Yazma Eserler Kurumu, 5/4516.

³ Abdülbâki, Muhammed Fuâd (1945). *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzî'l-Kur'an*, Matbaatu Dâri'l-Kutubi'l-Misriyye, s. 319.

⁴ Er, Rahmi (2008). “Risâle”, *DİA*, XXXV, 112.

⁵ Dayf, Şevki (2003). *Târîhu'l-edebi'l-Arabî el-Asru'l-Câhili*, Dâru'l-Me'ârif, s. 398.

⁶ Bulut, Ali (2021). “Arap Edebiyatında İnşâ Sanatının Ortaya Çıkışı ve Başlıca Temsilcileri.” *İslâm'da Medeniyet Bilimleri Tarihi*, İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, s. 331-360.

⁷ Durmuş, İsmail (2004). “Mektup”, *DİA*, XXIX, 14.

⁸ Seâlibî, Ebû Mansûr (1983). *Yetîmetü'd-dehr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, III, 183; Zeydan, Corci (1911). *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-Arabîyye*, Dâru'l-Hilâl, I, 310.

⁹ Zeyyât, Ahmed Hasan (ty.). *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, Dâru Nahdati Mısır, s. 215-218.

Edebî üslûp açısından risâlelerde öne çıkan en önemli özellik, seci sanatı başta olmak üzere özellikle hicrî IV. yüzyıldan itibaren daha yoğun bir şekilde cinâs, iktibâs, tazmin, tıbâk gibi bir çok bedî'î sanatın büyük bir ustalıklarla etkili bir şekilde kullanılmasıdır.¹⁰

Emevîler döneminde Abdülhamîd el-Kâtib ile başlayan risâle türü örnekler, Abbâsîler döneminde daha da gelişerek yaygınlaşmıştır. Özellikle Abbâsîler döneminde bu alanın öncüleri diyebileceğimiz ve risâleleri günümüze kadar ulaşmış olan Arap edipleri arasında İbnu'l-Mukaffâ (ö. 142/759), Sehl b. Hârûn (ö. 215/830), el-Câhız (ö. 255/869), İbnu'l-Amîd (ö. 360/970), çalışmamızın mihverini oluşturan el-Hârizmî (ö. 383/993) ve Bedüzzamân el-Hemedânî (ö. 383/993) yer almaktadır.

Risâle kavramı ve edebî bir tür olarak risâle geleneğinin doğuşu ve gelişim süreci ile ilgili yukarıda zikredilen genel bilgiler verildikten sonra çalışmanın kalan bölümünde Hârizmî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri ele alınarak onun risâlesi incelenecektir.

1. el-Hârizmî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri

1.1. Hayatı

Ebû Bekr Cemâluddîn Muhammed b. Abbâs el-Hârizmî 323/935 yılında Hârizm'de doğmuştur. Hârizm'de doğması ve babasının da Hârizm'li olması nedeniyle "el-Hârizmî", anne tarafından Taberistanlı olan meşhur tarihçi İbn Cerîr et-Taberî'nin yeğeni olması nedeniyle "et-Taberî", Hârizm ve Taberistan kelimelerinin birleşiminden oluşan "Taberhâzî" veya "Taberhazmî" nisbeleriyle de meşhur olmuştur.¹¹ Hârizm bölgesinde İslâmiyetin kabulü sonrasında gerek bölge halkının gerekse bölgede hâkimiyet kuran hânedanların ilme, şiire, edebiyata ve sanata olan ilgilerinden dolayı Hârizm bölgesi önemli ilim merkezlerinden biri haline gelmiş ve "Hârizmî" nisbesiyle şöhret olan bir çok ilim adamı, edebiyatçı, şair ve sanatkâr adını tarihe yazdırmıştır. Bunlardan biri olan Ebû Bekr el-Hârizmî genç yaşta ilim tahsil etmek amacıyla Hârizm'den ayrılarak Bağdat'a gitmiş, bir müddet burada kaldıktan sonra Halep şehrine geçmiş ve orada Hamdânî Emîri Seyfuddevle'nin himayesinde ve oradaki ilim adamlarının desteğiyle kendisini yetiştirmiştir. Buradan ayrılarak önce Nişabur'a gitmiş, şehrin ileri gelenleriyle dostluklar kurmuş, burada da bir müddet kaldıktan sonra Sicistan'da Vali Tahir b. Muhammed'in sohbet meclislerine katılmıştır. Bu meclislerde okuduğu kasidelerle önemli bir konum elde etse de bir müddet sonra Vali Tahir b. Muhammed'i hicveden şiirler yazdığı için uzun bir süre hapiste kalmıştır.¹²

Hapiste kaldığı esnada daha önce ikamet ettiği Nişabur'da yakınlık kurduğu Mikâlî ailesinin reisi Emir Ebû Nâsr el-Mikâlî'ye içinde bulunduğu durumu arz edip yardım talebinde bulunduğu, aynı zamanda Arap şiirinin şaheserlerinden sayılan uzun bir kaside yazmıştır.¹³ Emir Ebû Nâsr el-Mikâlî'ye yazdığı bu kasidenin giriş dizeleri şu şekildedir;¹⁴

كَيْبِي أَبَا نَاصِرَ إِلَيْكَ وَ حَالِي فِي كَحَالِ فَرِيْسِي فِي مَحَالِبِ صَبِيْعِمِ
أَرْقُ مِنْ الشُّكُوِي وَأَدْحِي مِنْ النَّوِي وَأَضْعَفُ مِنْ قَلْبِ الْمُحِبِّ الْمُتَمِيْمِ

¹⁰ Dayf, Şevki (1960). *el-Fennu ve Mezâhibuhû fi'n-nesri'l-'Arabî*, Dâru'l-Me'ârif, s. 197.

¹¹ İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs (1978). *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnât'z-zamân*, Dâru Sâdir, IV, 400.

¹² Seâlibî, (1983). *Yetîmetu'd-dehr*, IV, 235.

¹³ Mustafa, Ahmed Emin, (1985). *Ebû Bekr el-Hârizmî: hayâtuhû ve edebuhû*, el-Heyetu'l-Mısıriyye, s. 20-21.

¹⁴ Seâlibî, (1983). *a.g.e.*, IV, 235.

عَدَوْتُ أَحَا جَوْعَ وَكَسْتُ بَصَائِمَ وَرُحْتُ أَحَا عَرِيَّ وَكَسْتُ بِمُحْرِمَ
وَقَعْتُ بَفَحِ الْخَوْفِ فِي يَدِ طَاهِرِ وَفُوعَ سَلِيكِ فِي حَبَائِلِ خَنْعَمِ

Bu mesajım sanadır ey Ebû Nasr! İçinde bulunduğum hal, aslanın pençelerindeki avın durumu gibidir.

Şikâyetlerimden dolayı uykusuzum, uzaklardan daha karanlık durumda ve (kalbim) yetim bırakılmış bir sevgilinin kalbinden daha zayıftır.

Oruç olmadığım halde açlığın kardeşi, ihramlı olmadığım halde çıplaklığın kardeşi oldum. (yiyecek ve giyecek bulamadım)

Tahir'in elindeki korku tuzağına düştüm. Tıpkı Süleyk'in Has'em'in ağına düştüğü gibi..

Ebû Nasr el-Mikâlî'nin yardımıyla hapisten çıkan Hârizmî önce Taberistan'a, ardından Nişâbur'a gitti. Bu şehirlerde de fazla kalamayan şair İsfahan'da Büveyhî Veziri Sâhib b. Abbâd (ö. 385/995) ile dostluk kurduktan sonra onun aracılığıyla Büveyhî hükümdarı Adududdevle ile yakınlık kurup hükümdarın yakın ilgi ve alakasına mazhar oldu. (Brockelmann, 2018, s. 102) Kendisine bağlanan maaş ve yapılan aynı yardımlardan elde ettiği birikimle tekrar Nişâbur'a dönerek büyük bir arazi satın aldı ve kente yerleşti. Ancak bir müddet sonra Sâ mânî idaresinde olan Nişâbur kentinin Sâ mânî emiri, vezir Ebu'l-Hasan el-Utbî'yi hicvettiği için tekrar hapis cezası aldı. Buradan kaçmayı başaran Hârizmî Cürcân'a sığınarak bir müddet orada ikamet etti. Bu arada Nişâbur'da yaşanan siyasi karışıklıklar neticesinde kendisini cezalandıran vezir el-Utbî'nin öldürülmesi ve yerine geçen Emir el-Muzenî'nin Ebû Bekr el-Hârizmî'nin dost ve hayranlarından olması nedeniyle tekrar Nişâbur'a dönerek el konulan mallarını geri aldı. Bu hadiseden sonra kente yerleşen Hârizmî hayatının geri kalan kısmını burada ilimle, edebiyatla ve öğrencilerine ders vererek huzur içinde geçirmeyi tercih etti.¹⁵ Ebû Bekr el-Hârizmî Nişâbur'da 383/993 yılında vefat etti.¹⁶

1.2. İlmî kişiliği

Küçük yaşlarda ilim tahsiline başlayan Hârizmî, keskin zekâsı ve kuvvetli hafızasıyla başta hocalarının daha sonra da devlet adamlarının dikkatini çekerek saygınlık kazanmış, yaşadığı döneme edebiyat sahasında adeta damga vurmuş bir şahsiyettir. Arap dilinin inceliklerine olan vukûfiyeti, şiirde otorite sayılması, nesep ilmini iyi bilmesi ve hafızasında pek çok şiiri ezberlemesi, gerek şiirlerinde gerekse nesrinde etkileyici bir üslûba sahip olması nedeniyle devlet adamları tarafından ilgi görmüş, servet ve şöhret sahibi olmuştur. Buna karşılık herhangi bir devlet hizmetinde bulunmamıştır.¹⁷

İlmî ve edebî açıdan böylesine seçkin bir kişiliğe sahip olmakla birlikte övünmeyi sevmesi, keskin bir dile ve sert bir mizaca sahip olması, methettiği kişileri kısa süre süre sonra hicvetmesi gibi nedenlerle zaman zaman devlet adamlarıyla arası açılarak çok yer değiştirmek ve zorunlu ikametler yapmak durumunda kalmıştır.¹⁸ Bu durumu aynı dönemde yaşayan Hârizm bölgesinden bir diğer şair ve edîp

¹⁵ Zeyyât, Ahmet Hasan, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, s. 239.

¹⁶ ed-Dumûr, Mahmûd Sâlih (2016). *Ebû Bekr el-Havârizmî: hayâtuhû ve edebuhû*, Dâru Dicle, s. 78-79.

¹⁷ Demirayak, Kenan (1995). Hârizmî, Ebû Bekr, *DİA*, XVI, 221.

¹⁸ Mustafa, Ahmed Emîn, (1985). *Ebû Bekr el-Harizimî: hayâtuhû ve edebuhû*, s. 43-44.

Ebû Saîd Ahmed b. Şuheyb el-Hârizmî, Ebû Bekr el-Hârizmî hakkındaki kanaatini şiirsel bir ifade ile şu şekilde dile getirmiştir;¹⁹

أَبُو بَكْرٍ لَهُ أَدَبٌ وَفَضْلٌ وَلَكِنْ لَا يَدُومُ عَلَى الْوَقْفِ
مَوَدَّةُ إِذَا دَامَتْ لِخَلِيلٍ فَمِنْ وَفَّتِ الصَّبَاحِ إِلَى الْمَسَاءِ

Ebû Bekr edeb ve fazilet sahibidir, ancak vefası yoktur.

Bir arkadaş için dostluğu devam edecek olsa (ancak) sabahtan akşama kadardır.

Ebû Bekr el-Hârizmî'nin Arap şiirindeki vukûfiyetini ve hafızasının kuvvetini ifade etme bağlamında Büveyhî veziri, âlim ve şair olan Sâhib b. Abbâd ile ilk tanışması esnasında yaşandığı iddia edilen şöyle bir rivayet aktarılmaktadır. Hârizmî, Errecân şehrinde Vezir Sâhib b. Abbâd'ın huzuruna çıkmak için müsaade istediğinde, şair ve ediplerin vezirin huzuruna çıkabilmeleri için 20.000 beyit şiiri ezbere bilmeleri gerektiği söylenince Hârizmî bu şiirlerin erkek şairlere mi ait, yoksa kadın şairlere mi ait şiirler olması gerektiğini sormuştur. Bu soru kendisine iletilen Sâhib b. Abbâd "bu gelen Ebû Bekr el-Hârizmî olmalıdır" diyerek kendisine izin verilmesini söylemiştir.²⁰ Aktarılan bu anekdotta her ne kadar mübalağa olma ihtimali olsa da Hârizmî'nin bu konudaki şöhretini ifade etme açısından önemli bir bilgidir.

Ebû Bekr el-Hârizmî'nin asıl şöhreti ise şiirlerinden daha ziyade seci esasına göre yazılmış sanatlı nesir üslûbunu temsil eden risâlelerine dayanmaktadır. (Bulut vd., 2021, s. 347)

1.3 Eserleri

Ebû Bekr el-Hârizmî'nin günümüze ulaşan üç önemli eseri vardır. Bu eserlerin yanı sıra kendisine nisbet edilen ancak mevcut olmayan veya kendisine nisbet edilmekle birlikte aidiyeti hususunda tartışmalı olan hatta kendisine nisbet edilerek neşredilen ancak daha sonra bir başka müellife ait olduğunun bazı araştırmacılar tarafından ortaya çıkarıldığı eserler vardır. Öncelikle mevcut eserleri hakkında bilgiler verildikten sonra diğer eserlerle ilgili bir değerlendirme yapılacaktır.

a. Rasâil (رسائل الخوارزمي): Hârizmî'nin devlet adamlarına, dost ve arkadaşlarına çeşitli amaçlarla yazdığı yazılardan oluşan ve bu çalışmanın mihverini oluşturan eseri.

b. Divân (ديوان أبي بكر الخوارزمي): Ebû Bekr el-Hârizmî'nin şiirlerinden oluşan bir eserdir. İranlı muhakkik Hamit Sıtkı tarafından tahkik edilerek 1997 yılında Tahran'da basılan eser 498 sayfadan oluşmaktadır. Muhakkik giriş bölümünde Hârizmî'nin yaşadığı dönemi Arap Dili ve Edebiyatı açısından değerlendirerek sosyal ve siyasi yapı hakkında bilgiler vermiştir. İkinci bölümde Hârizmî'nin hayatını ele almış, üçüncü ve son bölümü ise Ebû Bekr el-Hârizmî'ye ait olarak tespit ettiği şiirlere hasretmiştir. Son bölümde yer alan şiirler 918 beyitten oluşmakla birlikte Hârizmî'nin *Divân*'ının büyük bir kısmının kaybolduğuna değinerek aslında *Divân*'ın 4000-5000 beyit civarında olduğu yönünde kanaatini belirtmektedir.²¹ Şiirlerinde kullandığı dil ve üslûbu hakkında bir fikir vermesi amacıyla, vefat eden

¹⁹ İbn Hallikân, (1978). *Vefeyâtu'l-a'yân*, IV, 402.

²⁰ İbn Hallikân, (1978). *Vefeyâtu'l-a'yân*, IV, 401; Zeyyat, *Târihu'l-edebî'l-Arabi*, s. 239.

²¹ el-Hârizmî, Ebû Bekr (1997), *Divânu Ebî Bekr el-Hârizmî*, thk. Sıtkı, Hamit. Mektebu Neşri't-Türâsî'l-Mahtût.

devlet büyüklerinden birisi olan Ruknüddevle Ebû Ali Hasan b. Büveyh (ö. 336/947) adına yazdığı mersiye türü şiirin dizelerinden bir kısmı şöyledir:²²

أَسْمَتُ	تَرَى	السَّيْفِ	كَيْفَ	إِنَّمَا	وَرَوَى	الْخِلاَفَةَ	كَيْفَ	أَخْدَمَ
طَوَى	الْحَسَنَ	بَيْنَ	بُؤْيُهِ	الرَّذَى	أَيُّدِرِي	الرَّذَى	أَيُّ	حَبِيشٍ
طَوِيلُ	الْقَنَاقَةِ	قَصِيرُ	الْعِدَاتِ	دَوِيمُ	الْعُدَاةِ	حَمِيدُ	السَّنَمِ	الْقَلَمِ
فَصِيحُ	اللِّسَانِ	بَدِيعُ	الْبِنَانِ	رَفِيعُ	السِّنَانِ	سَرِيعُ	الْقَلَمِ	الْحُرْمِ
يَكِيلُ	الرِّجَالِ	بِأَقْدَارِهَا	وَيَرَعَى	وَيَرَعَى	الْمَبِئُوتَاتِ	رَعَى	الْحُرْمِ	جَوَادُ
عَلَيْهِمْ	بِحَيْلٍ	بِهِمْ	إِذَا	سَاءَ	حَصَّ	وَإِنْ	سَرَّ	عَمَّ
فَيَا	دَهْرُ	سُحْقًا	وَلَا	تَحْتَشِمُ	فَقَدْ	دَهَبَ	الرَّجُلُ	الْمُحْتَشِمِ

Görmedin mi kılıç nasıl köreldi? Ruknü Hilâfe (Devletin direği) nasıl yıkıldı?

Ölüm, Hasan b. Büveyh'i (adeta) dürdü (toprağa gömdü). O ölüm biliyor mu ki nasıl bir orduyu yıktı?

(O) Mızrağı uzun (güç ve kuvvetinden kinâye olarak), vaat veya tehditleri kısa (vaatte veya tehditte bulunduğu zaman hızlı bir şekilde yerine getiren), düşmanları ise ayıplanan/kınanan (düşmanlarına galip geldiği için onları kınanacak duruma sokan), huyu/ahlakı güzel,

Sözü net/anlaşılır, yaratılışı güzel, kılıcı (daima) havada/yüksek, kalemi hızlı (hüküm ve kararlarında hızlı),

İnsanları kıymetlerine göre değerlendiren, tıpkı haremimi korur gibi evleri (hane sahiplerini/halkını) koruyan,

(yerine göre) halkına karşı çok cömert, yerine göre çok cimri, kötülük yaptığında (cezalandırıldığında sadece hak eden) has, sevindirdiğinde ise herkese genel.

Ey zaman! (kahretsin) artık utanma/çekinme, zira (kendisinden çekinilecek) o görkemli adam gitti artık.

c. el-Emsâl(الأمثال المولدة): Ebû Bekr el-Hârizmî'nin, halk arasında yaygınlık kazanmış, anonim özdeyiş, atasözü vb. meselleri konularına göre tasnif ederek oluşturduğu bir emsâl kitabıdır. Abbâsiler döneminde Bağdat, Şam ve Hicaz bölgelerinde yaygın olan meselleri eserinde cem etmiştir. Eserde 21 konu başlığı altında 2119 mesel yer almaktadır. Ebû Bekr el-Hârizmî'ye ait *el-Emsâlu'l-muvellede* adlı bu eser Muhammed Hüseyin el-A'racî tarafından tahkiki yapılarak Abu Dabi'de 2003 yılında neşredilmiştir.²³ Eserinde cem ettiği mesellerin özelliklerini (فَرِيضَةٌ إِلَى الْفَهْمِ) "anlaşılması kolay", (عَدْبَةٌ عَلَى) "dile zevk veren", (مَقْبُولَةٌ فِي الْقَلْبِ لَا يَجْهَلُهَا الْعَامَّةُ) "kabul görmüş ve halkın geneli tarafından bilinen" (اللِّسَانِ)

²² el-Hârizmî, *Dîvân*, s. 397-398.

²³ el-Hârizmî, Ebû Bekr (2003). *el-Emsâlu'l-muvellede*, thk. Muhammed Hüseyin el-A'racî, el-Mecmeu's-Sakâfi.

meseller olarak tanımlamıştır.²⁴ Mesellerin arasında halk nezdinde mesel olarak yaygınlık kazanmış Kur'an-ı Kerim'den ayetler ve cevâmiu'l-kelim türü Hz. Peygamber'in hadisleri de bulunmaktadır. Örneğin; (كُلُّ حَرْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ) “Her grup kendinde bulunan ile sevinmektedir.” (el-Hârizmî, 2003, s. 106), (لَا يَرْحَمُ اللَّهُ مَنْ لَا يَرْحَمُ النَّاسَ) “İnsanlara merhamet etmeyene Allah merhamet etmez”. (el-Hârizmî, 2003, s. 107). Hârizmî eserine aldığı mesellerin lügat ve gramer boyutunu ele almamış, mesellerle ilgili hikâyelere nadiren yer vermiştir. Bazı meselleri sadece zikretmekle yetinirken bazı mesellere aşağıdaki örnekte görüleceği üzere kısa izahlar ilave etmiştir:²⁵

مَنْ لَمْ يَرْضَ بِحُكْمِ مُوسَى رَضِيَ بِحُكْمِ فِرْعَوْنَ

أي: مَنْ لَمْ يَقْبَلِ الْجَمِيلَ قَبِلَ ضِدَّهُ

“Musa'nın hükmüne razı olmayan, Firavunun hükmüne razı olur. Yani güzeli kabul etmeyen zıddını kabul eder.”

Eserde yine Arap kültürü ile birlikte farklı kültürlerin de etkisiyle evrensel kültüre mal olmuş aynı zamanda Türk kültüründe de aynı veya yakın anlamlarda kullanılan meseller dikkati çekmektedir. Örneğin: (إِذَا ذَكَرْتَ الذُّنْبَ فَأَعِدْ لَهَا الْعَصَا) “Kurdu andığında sopayın hazır!” (el-Hârizmî, s. 93)

Ebû Bekr el-Hârizmî'nin yukarıda tanıtılan iki eseri ve çalışmanın mihrini oluşturan ve bundan sonraki bölümde incelenecek olan *Rasâil* adlı eserlerinin dışında bazı tabakât kitaplarında kendisine nispet edilen eser isimleri de geçmektedir. Bunların bir kısmı (*Resmu'l-ma'mûr mine'l-bilâd*, *Şerhu Divâni'l-Mutenebbi* ve *Kitâbu'l-Cemhere* gibi) günümüze ulaşmamış eserlerdir. Tabakat kitaplarında ismi zikredilen diğer bazı eserlerin ise el-Hârizmî'ye aidiyeti hususunda ciddi tartışmalar vardır. Örneğin *Müfîdu'l-ülûm ve mubîdu'l-hümûm* adlı bir eser ile *el-Mekârim ve'l-mefâhir* adlı bir risâle Kahire'de ve Şam'da Hârizmî'ye nispet edilerek defalarca yayımlanmışsa da daha sonra bir başka araştırmacı tarafından farklı bir müellife ait olduğu ispat edilerek tekrar ilmî neşri yapılmıştır.²⁶ Daha önce de zikredildiği üzere Hârizmî bölgesinde İslâmiyet'in kabulü sonrasında gerek bölge halkının gerekse bölgede hâkimiyet kuran hânedanların ilme, şiire, edebiyata ve sanata olan ilgilerinden dolayı Hârizmî bölgesinin önemli ilim merkezlerinden biri haline gelmesi ve “Hârizmî” künyesiyle çok sayıda ilim adamı, edebiyatçı, şair ve sanatkârın yetişmiş olmasının bu ve benzeri karışıklıklara mahal olabileceği düşünülmektedir.

2. er-Rasâil veya Rasâilu'l-Havârizmî (الرسائل) veya (رسائل الخوارزمي)

Ebû Bekr el-Hârizmî'nin dostlarına yazdığı tebrik, sağlık dileği, taziye, öğrencilerinin mektuplarına yazdığı cevaplar, devlet adamlarına yazdığı bazen medih bazen hiciv, bazen de vergilerin ağırlığından veya tahsildarların tutumundan şikâyet vb. konuları ihtiva eden, döneminde zirveye ulaşan seci esasına dayalı sanatlı nesir türü risâlelerinden oluşan en önemli eseridir. Eserin yazma nüshaları çeşitli kütüphanelerde mevcuttur.²⁷ Eser 1277, 1279, 1312 yıllarında Kahire'de, 1297'de İstanbul'da, 1301'de Bombay'da, (Demirayak, 1995, XVI, 222) 1970 tarihli olarak Nesib Vehîbe el-Hâzin tarafından Beyrut'ta²⁸ ve son olarak Muhammed Mehdi Pürgül tarafından tahkik ve tashihi yapılarak 2005

²⁴ el-Hârizmî (2003). *a.g.e.*, s. 71.

²⁵ el-Hârizmî (2003). *a.g.e.*, s. 99.

²⁶ Demirayak, Kenan (1995). Hârizmî, Ebû Bekr, *DİA*, XVI, 222.

²⁷ ed-Dumûr, Mahmûd Sâlih (2016). *Ebû Bekr el-Havârizmî: hayâtuhü ve edebuhü*, s. 132-133.

²⁸ el-Hârizmî, Ebû Bekr (1970). *Rasâilu Ebî Bekr el-Havârizmî*, thk. Nesib Vehîbe el-Hâzin, Dâru Mektbeti'l-Hayât.

tarihinde Tahran'da neşredilmiştir.²⁹ Eser toplamda 156 mektuptan oluşmaktadır. *Yetimetu'd-dehr* adlı eserinde Se'âlibî, Ebû Bekr el-Hârizmî'ye geniş bir yer ayırmış, nahiv, şiir, belâğat ilimlerinde zirve bir konuma ulaştığını, özellikle risâleleriyle ölümsüz olarak nitelenebilecek bir eser bıraktığını ifade etmiştir. Ayrıca çeşitli başlıklar altında şiirlerinden ve risâlelerinden seçtiği örneklerle Ebû Bekr el-Hârizmî'nin üslûbunu yansıtmaya çalışmıştır.³⁰

Ebû Bekr el-Hârizmî'nin, Dâmeğân³¹ ordu komutanı Ebu'l-Kâsım b. Ali'ye yazdığı tebrik türünde yazılmış risâle metni şu şekildedir:³²

لَمْ يَزَلْ يَبْلُغُنِي مَا يَرْتَفِعُ عَلَى يَدِ الْأَمِيرِ مِنَ الْفُتُوحَاتِ الَّتِي تُفْتَحُ لَهَا أَبْوَابُ السَّمَاءِ، وَيُفُوحُ مِنْهَا رَوَائِحُ الْعِزِّ وَالسَّنَاءِ. فِي أَوْلِيكَ الْأَعْدَاءِ الَّذِينَ امْتَنَعُوا بِشِدَّةِ كَلْبِهِمْ، وَقَلَّةِ سَلْبِهِمْ، وَمُشَارَكَةِ الْمُسْلِمِينَ قَدِيمًا هُمْ، وَبِرِضَاهُمْ رَأْسًا يَرَأْسُ مِنْهُمْ، حَتَّى لَقَدْ حَقَّقْتَ الدِّمَاءَ، وَسَكَنْتَ الدَّهْمَاءَ، وَأَمِنْتَ السُّبُلَ، وَاجْتَمَعَ الشَّمْلُ، وَرَجَعَ النَّافِرُ، وَعُمِرَ الْعَامِرُ، وَاجْتَمَعَتِ الْكَلِمَةُ وَأَنْفَقَاتِ الْبَيْضَةُ، وَأَعْمِدَ السَّيْفُ، وَرَكَنَ الرُّمْحُ، وَقَرَّتِ الْأُمُورُ قَرَارَهَا، وَوُضِعَتِ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا، وَهَذَا صُنْعٌ يَخُصُّ اللَّهَ تَعَالَى بِهِ أَهْلُ أَهْلٍ. وَلَا يَفِرُّ بِمَزِيَّتِهِ سَكَّانَ عَرَبٍ دُونَ سَكَّانِ شَرْقٍ، إِذْ كَانَتِ الرَّعْمُ فِيهِ، عَمَّتْ كُلُّ مَنْ عَرَفَ الْإِسْلَامَ وَفَضْلَهُ، وَعَادَى الشِّرْكَ وَأَهْلَهُ.

“Emir’in (Ebû Kâsım b. Ali’nin) eliyle) sayesinde yükselen, göklerin kapılarının kendisine açıldığı, izzet ve övgü kokularının yayıldığı fetihlerin haberleri sürekli bana ulaşıyordu. Öyle ki bu düşmanlar aşırı hurs ve tamahkârlıklarından ve uzun zamandır Müslümanlarla karşı karşıya gelmemelerinden (herhangi bir savaş yapmadıklarından) dolayı her şeye engel koyuyorlardı. Ta ki (bu fetihlerle) akan kan durduruldu, halk toplulukları sükûnete ulaştı, yollar güvenli hale geldi, yeniden birlik bütünlük tesis edildi. Kaçan geri döndü, cömert ise yaşatıldı. Birlik (ittifak) sağlandı, ağır bir darbe indirilerek fesat sona erdirildi. Kılıç kınına sokuldu, mızrak bir kenara yaslandı. İşler karara bağlandı (istikrar sağlandı) ve savaş sona erdi. Bu durum Yüce Allah’ın bazı kullarına has kıldığı bir lütuftur ki doğu ehli hariç batı topluluklarına verilmeyen meziyetlerdir. Çünkü bu nimetler İslâm’ı ve faziletini bilen, şirke ve şirk ehline düşman olanlara verilmiştir.”

Arap dil bilimcileri bir şiirin edebî değerini tespit edip değerlendirmeye tabi tutarken gerek muhteva gerekse şekil ve üslûp özellikleri bakımından bir takım kriterler geliştirmişlerdir. Tıpkı şiirde olduğu gibi nesir türü eserlerde de aynı durum söz konusudur. Risâle geleneği ile ilgili olarak katı, yerleşik ve üzerinde ittifak edilmiş kurallar olmamakla birlikte, yazılan mektubun konusuna (tebrik, taziye, sorulan bir soruya verilen ilmî bir cevap, hal hatır sorma vb.), yazan ile gönderilen kişi arasındaki ilişki boyutu, sosyal statü gibi benzeri durumlara göre bir takım kriterler oluşmuştur. Nitekim bu geleneğin kurucusu kabul edilen Abdülhamid el-Kâtib yazdığı beş sayfalık risâlesinde özellikle resmî yazışmalarda görevli kâtiplerin bilmesi gereken asgarî bilgileri, yazı aletlerini ve yazı sanatını, yazışma usul ve âdâbını ele alıp bu alanda yazacak olanlara tavsiyelerde bulunmuştur. (Kalkaşendî, 1987, 1/118-122) Alanında ilk olan

²⁹ el-Hârizmî, Ebû Bekr (2005). *Rasâilu'l-Havârizmî*, thk. Muhammed Mehdi Pürgül, Encümen-i Âsâr ve Mefâhîri Ferhengi.

³⁰ Se'âlibî, (1983). *Yetimetu'd-dehr*, IV, 223-277.

³¹ Dâmeğân (دمغان): Rey ile Nişâbur kentleri arasında bir belde. el-Hamevî, Yâkût (1977). *Mu'cemu'l-buldân*, Dâru Sâdir, II, 433.

³² el-Hârizmî, Ebû Bekr (2005). *Rasâilu'l-Havârizmî*, s. 368.

bu çalışma daha sonraki dönemlerde hacim ve tertip açısından gelişmiş, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Edebu'l-kâtib*'i örneğinde olduğu gibi benzeri eserlerin ortaya çıkmasına öncülük etmiştir.³³

Yukarıda, Hârizmî'nin risâlelerinden bir örnek olarak verilen mektubun kazanılan bir zafer sonrası bir ordu komutanına kutlama mesajı içerdiği görülmektedir. Bu metinde ilk göze çarpan husus mektubun herhangi bir başlığının olmamasıdır. İkinci husus herhangi bir hitap cümlesi yoktur ve hamdele, salvele ve besmele ile değil direk konuya giriş yaparak başlanılan bir metindir. Dil ve üslûp açısından bakıldığında garip kelimelerden uzak, akıcı ve sade bir dil tercih edilmiş, kısa fiil cümleleri ile anlatıma akıcılık kazandırılmıştır. Edebî sanatlar açısından değerlendirildiğinde bu üslûbun en öne çıkan özelliği olan seci sanatı dikkati çekmektedir. Sözlükte kumru, güvercin vb. kuşların nağmelerini tekrarlayarak ötmeleri anlamına gelen seci, (İbn Fâris, 1998, s. 506) ıstılâhî bir terim olarak bir nesirde aralarında fâsıla olan iki cümlenin son harflerinin birbiriyle aynı olmasıdır. (Hâşimî, 1999, s. 330) Metinde görülen seci örneklerini şu şekilde göstermek mümkündür:

نُفِّحَ لَهَا أَبْوَابُ السَّمَاءِ، وَيَنْفُوحُ مِنْهَا رَوَائِحُ الْعَرِّ وَالسَّنَاءِ
بِشِدَّةِ كَلْبِهِمْ، وَقَلَّةِ سَلْبِهِمْ
حُوقِنَتِ الدَّمَاءُ، وَسَكَنَتِ الدَّهْمَاءُ
وَأَمِنَتِ السُّبُلُ، وَاجْتَمَعَ الشُّمْلُ
وَرَجَعَ النَّافِرُ، وَعُمِرَ الْعَامِرُ
وَاجْتَمَعَتِ الْكَلِمَةُ وَأَنْفَقَاتِ الْبَيْضَةُ
وَقَرَّتِ الْأُمُورُ قَرَارَهَا، وَوَضَعَتِ الْحَرْبُ أَوْرَارَهَا
عَمَّتْ كُلُّ مَنْ عَرَفَ الْإِسْلَامَ وَفَضَّلَهُ، وَعَادَى الْبَيْتَ وَأَهْلَهُ.

Seci sanatına ilaveten zıt anlam ifade eden (عَرْب - شَرْق) “doğu-batı” kelimelerinin bir cümlede zikredilmesiyle tıbâk, “göklerin kapılarının kendisine açıldığı” ifadesiyle mübâlağa sanatının kullanıldığı, gerek “*Emir'in (Ebû Kâsım b. Ali'nin eliyle) sayesinde yükselen*” ifadesinden gerekse metnin bütününden bir medih teması içerdiğini de söylemek mümkündür.

Ebû Bekr el-Hârizmî'nin bir öğrencisinden aldığı mektuba cevap olarak yazdığı bir diğer risâlesinin giriş bölümü şu şekildedir (el-Hârizmî, 2005, s. 301):

وَصَلَّ كِتَابُكَ يَا سَيِّدِي فَسُرَّرِي نَظْرِي إِلَيْهِ ثُمَّ عَمَّنِي إِطْلَاعِي عَلَيْهِ لِمَا تَصَنَعْتَهُ مِنْ ذِكْرِ عِلَّتِكَ جَعَلَ اللَّهُ تَعَالَى أَوْلَهَا كَفَّارَةً وَأَخْرَجَهَا عَافِيَةً. وَلَا أَعْدَمَكَ عَلَى الْأُولَى أَجْرًا، وَعَلَى الْأُخْرَى شُكْرًا.

“Efendim, mektubun bana ulaştı. Mektubunu görmek beni memnun etti, ancak hastalığınla ilgili içeriği öğrenmek ise beni hüznlendirdi. Yüce Allah hastalığının evvelini (günah ve kusurlarına) kefâret kabul etsin, sonunda da afiyet versin. Başında ecirden, sonunda şükürden mahrum etmesin!”

Hasta olan bir öğrencisinden aldığı mektubunda, sağlık temennisi ve dua cümleleriyle giriş yaptığı sözlerinin başında nezaket ve saygı ifade eden (يا سيدي) “efendim” hitabıyla başlaması, mektubunu almaktan duyduğu memnuniyetini dile getirmesi dikkat çekmektedir. Edebî sanatlar açısından seci ve tıbak sanatlarının burada da özenle adeta cümle aralarına serpiştirildiği görülmektedir. Mektubun son cümleleri yine dua ve sağlık temennisi içeren ifadelerle sona ermektedir (el-Hârizmî, 2005, s. 301):

³³ İbn Kuteybe, (2009). *Edebu'l-kâtib*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Dâru't-Talâi'.

شَمَّاكَ اللهُ وَعَافَاكَ. وَكَفَاكَ جُنُبَكَ. وَعَقَّرَ ذُنُوبَكَ وَأَمَّنَ سِرِّتَكَ. وَشَرَحَ قَلْبَكَ وَأَعْلَى كَعْبَكَ.

“Allah sana şifâ ve âfiyet versin. (Çektiğin bu sıkıntılar) senin için yeterli olsun (daha fazla sıkıntı çekme) Allah seni yüceltsin ve günahlarını bağışlasın, seni, aileni güvende kılsın. Göğsüne bir ferahlık versin, bedenini yüceltsin.”

Bu mektupta kullanılan edebî sanatları şu şekilde tablo olarak göstermek mümkündür:

Seci	كفارة - عافية	التيه - عليه	أجرًا - شكرًا	كفأك - جنبك	ذنوبك - سرتك	قلبك - كعبك
Tibâk	الأولى - الأخرى	أولها - آخرها				

Ebû Bekr el-Hârizmî'nin zamanının devlet büyüklerinden birisi olan Vezir Ebû Sa'îd b. Şebîb'e yaptığı bir ziyaretin ardından yazdığı mektubun bir bölümü şu şekildedir (el-Hârizmî, 2005, s. 239):

رَجَعْتُ مِنْ حَضْرَةِ الْوَزِيرِ، بَعْدَ أَنْ أَفْرَغَ عَلَيَّ مِنْ سِجَالِهِ، وَأَسْبَعَ عَلَيَّ مِنْ نَوَالِهِ. مَا حَقَّقَ ظَهْرِي بَلَّ أَنْقَلَهُ. وَأَنْطَقَ لِسَانِي بَلَّ أَحْرَسَهُ. وَأَرُخِّصَ شُكْرِي بَلَّ أَعْلَاهُ. وَأَبْقَى مَدِيحِي بَلَّ أَفْنَاهُ. وَإِنِّي حِينَ أَمْدَحُ الْبَحْرَ بِأَنَّهُ عَزِيْزٌ، وَالْبَدْرَ بِأَنَّهُ مُبِيْرٌ، وَأَعْلِمُ النَّاسَ أَنَّ الدَّهْرَ كَبِيْرٌ، وَأَنَّ الرِّثْمَلَ كَبِيْرٌ، لِأَحْدِ عِبَادِ اللهِ الْمُكَلَّفِيْنَ الَّذِيْنَ قَوْلُهُمْ هَبَاءٌ، وَعَمَلُهُمْ جَفَاءٌ. أَبْقَى اللهُ تَعَالَى ذَلِكَ السَّيِّدَ لِيَتَفَتَّحَ بِهِ الْبِقَامُ وَتَفْمَحُرَ بِهِ الْكِرَامُ. وَتَتَجَمَّلُ بِهِ الْأَيَّامُ وَالْأَنَامُ.

“Vezirin huzurundan, kendi sofrasından (kovasından), nasibinden bana bol bol lütfedip bahşettikten sonra döndüm. Ki bu lütuflar benim (yükümü) hafifletmedi, bilakis ağırlaştırdı. Dilimi konuşturmadı, bilakis susturdu. (Verilenlerin bolluğundan söyleyecek söz bulamaz duruma geldim.) Şükürümü ucuzlatmadı bilakis onu değerlendirdi. (Şükürümü artırdı.) Övgümü ise bırakmadı onu tüketti. (Övgü namına söyleyecek söz bulamadım (veya) yeterli olmadı övgülerim.) Ben denizi bolluk kaynağı olarak, ayı aydınlatici olarak övdüğümde, insanlara zamanın büyük, kumların ise çok olduğunu bildirdiğimde, sözleri boş, amelleri sertlik ve kabalık olanlara karşı (onları ıslah etmek veya cezalandırmak için) Allah'ın kullarının içerisinde birisini (Veziri kastediyor) alçakların açığa çıkması, iyilerin gurur duyması, günler ve gecelerin güzelleşmesi için (görevlendirilen) o efendiyi Allah bâki kılsın” (el-Hârizmî, 2005, s. 242)

Büyük ilgi, alaka gördüğü ve çeşitli lütf, ikram ve hediyelere mazhar olduğu bir devlet büyüğünü ziyaretinden sonra teşekkür etmek maksadıyla kaleme aldığı bu mektubunda Hârizmî'nin medih ağırlıklı bir tema ile seci ve tibâk sanatlarını usta bir şekilde kullandığı görülmektedir. Bu mektubunda kullandığı seci ve tibâk sanatlarını şu şekilde göstermek mümkündür:

Seci	هَبَاءٌ - جَفَاءٌ	كَبِيْرٌ - كَبِيْرٌ	عَزِيْزٌ - مُبِيْرٌ	أَعْلَاهُ - أَفْنَاهُ	أَنْقَلَهُ - أَحْرَسَهُ	سِجَالِهِ - نَوَالِهِ
Tibâk			أَرُخِّصَ - أَغْلَاهُ	أَبْقَى - أَفْنَاهُ	أَنْطَقَ - أَحْرَسَ	حَقَّقَهُ - أَنْقَلَهُ

Ebû Bekr el-Hârizmî'nin zem ve hicv üslûbunu kullanırken ne kadar keskin bir dil kullandığını gösteren ifadeleri bir mektubunda şu şekilde geçmektedir (el-Hârizmi, 2005, s. 418-419):

لَسْتُ أَعَاتِبُكَ (عَافَاكَ اللهُ تَعَالَى) لِأَنَّ الْعِتَابَ يُصْلِحُ مِنْكَ، أَوْ يُعْمَلُ فِيكَ، أَوْ لِأَنَّ جَهْلَكَ جَهْلٌ يُعَالِجُ بِالْعَدْلِ، أَوْ يُدَاوَى دَاوُءُ بِالْقَوْلِ. كَمَا (عَافَاكَ اللهُ تَعَالَى)، جَهْلُ النَّاسِ عَرَضٌ وَجَهْلُكَ جِسْمٌ لَا يَزُولُ إِلَّا بِالْفِعْلِ. وَلَا يَقَعُ دَوَاؤُهُ مِنَ الْكُفِّ وَالنَّعْلِ.

“Seni kınamıyorum (Allah seni affetsin) çünkü kınama seni islah eder veya sana tesiri olur. Veya senin cehaletin eleştirmek/kınamak ile tedavi edilir veya nasihatle düzeltilen bir cehalettir. Ama ne mümkün! Asla!. (Allah seni affetsin) İnsanların cehaleti arazdır, (asli olmayan, geçici, düzeltilebilir bir durumdur) senin cehaletin ise cisimdir (kalcıdır). Ancak fiili bir müdahale ile sertlikle giderilebilir. (Yani sana nasihat-söz kâr etmez, fayda vermez.)

Yukarıda bir bölümünü örnek olarak aldığımız mektubu Hârizmî dönemin şair ve ediplerinden olan Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Bedîhî'ye yazmıştır. Önceki örneklerde olduğu gibi burada da seci sanatını kullanmaktan geri kalmamıştır.

Hârizmî'nin taziye türünde yazmış olduğu bir mektup örneği ise şu şekildedir (el-Hârizmî, 2005, s. 152-153):

كِتَابِي عَنْ سَلَامَةٍ وَمَا سَلَامَةٌ مِنْ، يَرَى حُلَّ يَوْمٍ كُنَّا مَهْدُودًا، وَحَدًّا مَلْحُودًا، وَأَخَا مُفْعُودًا، وَخَوْضًا مِنَ الْمَيْبَةِ مَوْزُودًا. وَيَعْلَمُ أَنَّ أَيَّامَهُ مَكْتُوبَةٌ، وَأَنْفَاسَهُ مَحْبُوسَةٌ، وَأَنَّ شِبَاكَ الْمَنَائِمِ لَهُ مَنْصُوبَةٌ. أَفَ لِهَذِهِ الدُّنْيَا مَا أَكْدَرَ صَافِيهَا، وَأَخْبِتَ رَاجِيهَا، وَأَعْدَرَ أَيَّامَهَا وَلِيَالِيهَا، وَأَنْعَصَ لَدَائِمًا وَمَلَاهِيهَا. تُعْرِقُ بَيْنَ الْأَجْبَاءِ بِالْقَوَاتِ، وَبَيْنَ الْأَخْيَاءِ وَالْأَمْوَاتِ بِالرِّفَاتِ. وَرَدَّ عَلَيَّ خَيْرَ وَفَاتِ فُلَانٍ، فَدَارَتْ بِي الْأَرْضُ خَيْرَةً، وَأَطْلَمْتُ فِي عَيْنِي الدُّنْيَا حَسْرَةً، وَمَلَكَ الْوَلَهُ وَالْوَهْلُ قَلْبِي وَسَاوَسَ وَفَكَّرَ. ثُمَّ رَجَعْتُ إِلَى آدَبِ اللهِ تَعَالَى، فَقُلْتُ: ﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾. اَللَّهُمَّ لَا شِكَايَةَ لِقَضَائِكَ، وَلَا اسْتِيطَاءَ لِحَزَائِكَ وَلَا كُفْرَانَ لِنِعْمَتِكَ وَلَا مُنَاصَبَةَ لِقُدْرَتِكَ، اَللَّهُمَّ ارْحَمِ الْمَاضِي رَحْمَةً، وَحَبِّبْ إِلَيْهِ مَمَاتَهُ. وَأَبْقِ الْحَيَّ بَقَاءً يُهَيِّبُهُ حَيَاتَهُ.

Bu mektubum selamet/esenlik dilemek içindir. Her gün bir dayanağının yıkıldığını, bir kabrin dikildiğini, bir kardeşinin kaybolduğunu, ölüm havuzunun getirildiğini gören kişi için bir esenlik dileme yazıdır. O, bu günlerinin yazıldığını, nefeslerinin alkonulup tutulduğunu ve ölüm ağlarının çekildiğini biliyor. Ah şu dünya!... Berraklığı ne kadar da bulanıktır, umutları ne kadar da boştur, gündüzü ve gecesi ne kadar da haindir/aldatıcıdır, lezzeti ve eğlencesi ne kadar da çekilmezdir, o, ölümle dostların arasını, çürüyüp yok olmakla da ölümlerle dirilerin arasını ayırır. Birisinin vefat haberi bana ulaştı, yeryüzü sanki etrafımda döndü, dünya gözlerimde karardı, aklım başımdan gitti, kalbim vesveselerle doldu. Sonra Yüce Allah'ın (kitabında öğrettiği) öğretilerine döndüm ve “Biz şüphesiz her şeyimizle Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz” dedim. Allah'ım! Senin hükümünden dolayı şikâyet yoktur. Senin cezalandırmanda/mükafatlandırmanda gecikme yoktur. Nimetlerine nankörlük edilmez. Senin güç ve kudretine karşı gelebilecek yoktur. Allah'ım! Geçmişlerimize rahmet eyle. Geride kalanlarına sükûnetli bir hayat yaşamayı nasip eyle.”

Kardeşinin vefatı üzerine Tûs şehrinin Emîrine yazdığı taziye mesajı içerikli bu mektubunda da daha önceki örneklerde olduğu gibi yoğun bir şekilde seci sanatı örnekleri, tıbâk, muvâzene, mukâbele sanatlarının yanı sıra Kur'an-ı Kerim'den iktibâs yer almaktadır.

Sonuç

Emevîler döneminde Abdülhamîd el-Kâtib ile başlayıp Abbâsîler döneminde gerek muhteva gerekse kullanılan dil ve üslûp açısından gelişerek yaygınlaşan risâle geleneğinin önemli isimlerinden biri olan

Ebû Bekr el-Hârizmî küçük yaşta ilim tahsili için doğduğu yer olan Hârizm'den ayrılarak başta Arap dili, şiiri ve ensâb ilmi olmak üzere çeşitli ilim dallarında aldığı eğitimi sonrası çok seyahat etmiş, keskin zekâsı, kuvvetli hafızası, gerek şiir gerekse nesirde etkili söz söyleme kabiliyetinden dolayı döneminin devlet adamlarıyla yakın ilişkiler kurmuştur. Resmi bir görevde bulunmayan Hârizmî'nin devlet adamlarıyla kurduğu yakın ilişkiler zaman zaman ona farklı imkanlar sunmakla birlikte keskin bir dile sahip olması nedeniyle hicivlerinden dolayı kimi zaman hapis cezası çekmek durumunda kalmıştır. Bu durum aynı zamanda Hârizmî'nin yaşadığı dönem olan IV/X. yüzyılda devlet erkânı ile ilim erbabı arasında iletişim ve etkileşimin oldukça güçlü olduğunu göstermektedir.

Ebû Bekr el-Hârizmî'nin en önemli eserindeki risâlelerinden; a. Kutlama mesajı, b. Öğrencisinin mektubuna cevaben yazdığı geçmiş olsun dileği ve sağlık temennisi, c. Bir devlet adamından gördüğü yakın ilgi alaka, izzet ve ikram karşılığında teşekkür mahiyetinde ve medih temalı, d. Hiciv üslûbunu yansıtan bir mektubu, e. Taziye konulu bir diğer mektubu olmak üzere beş farklı konuda yazılmış mektuplardan örnekleme yöntemiyle tespit edilenlerin tercümesi yapılarak dil ve üslûp açısından analizler yapılmaya çalışılmıştır. Hârizmî risâlelerinde genel olarak başlık kullanmamış, mukaddime bölümlerinde hamdele, salvele gibi dua ve selamlama ifadelerine yer vermemiştir. Bazı risâlelerinin Hâtîme bölümlerinde ise ana temaya uygun bir şekilde dua ve selamlama ifadeleri kullanmıştır ki bu durum Abbâsî döneminde yazılan risâlelerin genel üslûp özellikleriyle uyum arz etmektedir. Risâlelerinde en dikkati çeken husus ise, döneminde bir çok edebiyatçının, sözünü süslemek ve daha etkileyici hale getirmek amacıyla kullandığı seci sanatını yoğun, etkili ve usta bir şekilde kullanmasıdır. Seci sanatının yanı sıra diğer bedî sanatlardan tîbâk, muvâzene, mukâbele ve iktibâs sanatlarından örnekler de görülmektedir.

Sonuç olarak; Hârizmî'nin akıcı bir üslûpla garip kelimelerden uzak, başta seci esasına dayalı olarak ve diğer bedî sanatlarla da sözünü süsleyerek çok farklı muhtevalarda yazdığı risâleleri hayatındayken revaç bulmuş ve döneminde zirveye ulaşan risâle geleneğinin en önemli temsilcisi olmuştur.

Kaynakça

- Abdulgâkî, M. F. (1945). *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'an*, Matbaatu Dâri'l-Kutubi'l-Mısriyye, s. 319.
- Bulut, A. (2021). "Arap Edebiyatında İnşâ Sanatının Ortaya Çıkışı ve Başlıca Temsilcileri." *İslâm'da Medeniyet Bilimleri Tarihi*, İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, s. 331-360.
- Brockelmann, C. (2018). *Geschichte der arabischen Literatur*, Amelangs Verlag,
- Dayf, Ş. (2003). *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî el-'Asru'l-Câhilî*, Dâru'l-Me'ârif, s. 197, 398.
- Durmuş, İ. (2004). "Mektup", *DİA*, XXIX, 14.
- ed-Dumûr, M. S. (2016). *Ebû Bekr el-Havârizmî: hayâtuhû ve edebuhû*, Dâru Dicle, s. 78, 79, 132, 133.
- Er, R. (2008). "Risâle", *DİA*, XXXV, 112.
- el-Hamevî, Ş. (1977). *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru Sâdir, II, 433.
- el-Hârizmî, E. B. (1970). *Rasâilu Ebî Bekr el-Havârizmî*, thk. Nesib Vehîbe el-Hâzin, Dâru Mektbeti'l-Hayât.
- (1997), *Dîvânu Ebî Bekr el-Hârizmî*, thk. Sıtkı, Hamit. Mektebu Neşri't-Türâsi'l-Mahtût.
- (2003). *el-Emsâlu'l-Muvellede*, thk. Muhammed Hüseyin el-A'racî, el-Mecmeu's-Sakâfî.
- (2005). *Rasâilu'l-Havârizmî*, thk. Muhammed Mehdi Pürgül, Encümen-i Âsâr ve Mefâhîri Ferhengi.
- el-Hâşimî, A. b. İ. (1999). *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, thk. Yusuf es-Samîlî, el-Mektebetu'l-'Asriyye.

- Mütercim Asim Efendi (2013). *el-Okyânûsu'l-basît fi tercemeti'l-kâmûsi'l-muhît*. Yazma Eserler Kurumu, 5/4516.
- Seâlibî, E. M. (1983). *Yetîmetu'd-dehr fi mehâsini ehli'l-'asr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Zeydan, C. (1911). *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Hilâl, I, 310.
- Zeyyât, A. H. (ty.). *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, Dâru Nahdati Mısır, s. 215, 218, 239.
- İbn Fâris, A. Z. (1998). *Mu'cemu'l-Mekâyis fi'l-Luğa*, thk. Şihâbuddin Ebû Amr, 2. baskı, Dâru'l-Fikr.
- İbn Hallikân, Ş. (1978). *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, Dâru Sâdir, IV, 400.
- İbn Kuteybe, (2009). *Edebu'l-kâtib*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Dâru't-Talâi'.
- Mustafa, A. E. (1985). *Ebû Bekr el-Harzimî: hayâtuhû ve edebuhû*, el-Heyetu'l-Mısriyye, s. 20-21.
- Kalkaşendî, A. (1987). *Subhu'l-A'şâ fi sinâati'l-inşâ*, nşr. Yusuf Ali Tavail, Dâru'l-Fikr.
- Küçüksarı, M. (2016). Ebu'l-Fadl İbnu'l-'Amîd'e Ait Bir Risâlenin Edebî Tahlili, *Marif Dini Araştırmalar Dergisi*, 16. Sayı/2.
- Taberî, M. (1986). *Târîhu'l-umem ve'l-mulûk*. 5. Cilt. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.